

הסוגיא החמש עשרה – שלוש אומניות (נה ע"ב)

וחכמים אומרים: שלש אומניות עושין מלאכה וכו';

החייטין – שכן דרך הדיוט תופר כדרכו בחולו שלמועד; הספרין והכובסין – שכן הבאין ממדינת הים {והיוצא מבית האסורין}¹ מספרין ומכבסין כדרכן בחולו של מועד.

[ר' יוסי בר' יהודה אומר: אף הרצעני, שכן עולי רגלים מתקנין מנעליה' בחולו של מועד].²

במאי קא מיפלגי?

מר סבר למדין תחלת מלאכה מסוף מלאכה, ומר סבר אין למדין תחלת מלאכה מסוף מלאכה.

1 הוספתי מילים אלו על פי שאר כתבי היד. נראה שהן הושמטו בטעות על ידי הסופר בעקבות הדמיון בין סיומת המילים 'האסורין' ו'מספרין'.

2 נשמט על ידי הדומות והושלם בגיליון.

מסורת התלמוד

וחכמי אומי' ... מנעליה' בחולו של מועד תוספתא פסחים ג יח (מהדר' ליברמן, עמ' 156); ירושלמי פסחים ד ז, לא ע"ב; מועד קטן יג ע"א. הדיוט תופר כדרכו בחולו של מועד ראו משנה מועד קטן א ח. הספרין ראו משנה מועד קטן ג א. והכובסין ראו משנה מועד קטן ג ב.

רש"י

החייטין משום הכי שרו בארבעה עשר בכל מקום, שכן מצינו בהן קולא משאר אומניות גבי חולו של מועד. שכן ההדיוט תופר כדרכו משנה היא במועד קטן. הדיוט שאינו אומן בכך. הלכך, בארבעה עשר, דקיל מחולו של מועד, אפילו אומן נמי שרי. שכן הבא ממדינת הים וכו' וכיון דאשכחן בהן היתר קצת בחולו של מועד, הלכך בארבעה עשר, דקיל, שרי לכולי עלמא. תחילת מלאכה רצענין שעושין מנעלים חדשים. מסוף מלאכה תיקון מנעלים.

תקציר הסוגיא

במשנה פסחים ד ו מתירים החכמים לחייטים, לספרים ולכובסים לעשות מלאכתם בערב הפסח. רבי יוסי ברבי יהודה מתיר זאת גם לרצענים (סנדלרים). סוגייתנו מביאה ברייתא המסבירה יוצאים מן הכלל אלה, ומציעה הסבר קצר למחלוקת רבי יוסי בר יהודה וחכמים: רבי יוסי ברבי יהודה מתיר לרצענים לייצר נעליים חדשות בערב הפסח משום שמותר להם לתקן את נעלי עולי הרגל בחול המועד. החכמים, לעומת זאת, אינם רואים סיבה להרחיב את ההיתר לכדי ייצור מנעלים חדשים בערב הפסח.

ההסברים שבברייתא, אשר לה מקבילות בתוספתא פסחים ג יח (מהד' ליברמן, עמ' 156) ובירושלמי פסחים ד ז, לא ע"ב, מנוסחים כאילו הם מתייחסים לחול המועד ולא לערב הפסח. הירושלמי אף מסביר את המחלוקת בנוגע לרצענים כעניין הקשור בחול המועד: לפי הירושלמי, רבי יוסי בר יהודה התיר את תיקון נעלי עולי הרגל שהגיעו לרגל לירושלים, בעוד שלפי החכמים לא היה צורך בתיקונים אלו מכיוון שעולי הרגל הגיעו לירושלים ברכיבה. ניתוחנו מציב שני מודלים להבנת היחס בין המשנה לברייתא, ומציע הבנה שלפיה ההסבר של הירושלמי מתאים יותר למחלוקת המקורית מאשר זה שבבבלי.

פירוש

סוגיא קצרה זו מורכבת מברייתא ומהערה של עורך הסוגיא. ישנן מקבילות לברייתא בתוספתא פסחים ג יח (מהד' ליברמן, עמ' 156) ובירושלמי על אתר (ד ז, לא ע"ב). נפתח בהשוואה בין המקבילות:

סוגייתנו על פי כ"י וטיקן 125	תוספתא פסחים	הסוגיא בירושלמי
מתני', וחכמים אומ':	וחכמים אומ': אף במקום שאמרו אין עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות,	וחכמים אומ',
שלש אומניות עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות – החייטין והספרין והכובסין.	שלש אומניות עושין – החייטין והספרין והכובסין.	שלש אומניות עושין מלאכה בערבי פסחים:
החייטין – שכן הדיוט תופר כדרכו בחולו שלמועד;	החייטין – שכן הדיוט תופר כדרכו במועד;	החייטין – שכן הדיוט תופר כדרכו בחולו שלמועד;
הספרים;	הספרין – שכן נזיר ומצורע ומי שעלתה לו מכה בראשו ³ מספרין במועד;	הספרין – שכן נזירין ומצורעין מגלחין במועד;
הכובסים – שכן הבאין ממדינת הים והיוצא מבית האסורין מספרין ומכבסין כדרכן בחולו של מועד.	הכובסין – שכן הבאין מחוף הים וממדינת ⁴ הים מכבסין.	הכובסין – שכן דרך העולים מטומאה לטהרה להיות מכבסין במועד.

3 "מי שעלתה לו מכה בראשו" אינו מוזכר בבבלי ובירושלמי. ונראה פירושו של הגר"ש ליברמן: "מי שעלה לו מכה בראשו מגלח במועד משום שהיה אנוס לפני המועד, דומיא דנזיר ומצורע" וכו' (תוספתא כפשוטה, חלק ד, עמ' 538).

4 על צירוף זה ראו תוספתא מועד קטן ב ב (מהד' ליברמן, עמ' 369); ירושלמי כלאים ט ה, לב ע"ד וכל מה שכתב הגר"ש ליברמן על העניין בתוספתא כפשוטה, חלק ה, עמ' 1248-1249.

הסוגיא בירושלמי	תוספתא פסחים	סוגיותנו על פי כ"י וטיקן 125
ר' יוסי ביר' יהודה או': אף הרצענין – שכן עולי רגלים להיות מתקנין מנעליהן וסנדליהן במועד. ורבנן אמרין: עשירים היו, ובבהמה היו עולין.	ר' יוסה בי ר' יהודה או': אף הרצענין – שכן עולי רגלים מתקנין מנעליהן וסנדליהן במועד.	ר' יוסי בר ר' יהודה אומ': אף הרצענין – שכן עולי רגלים מתקנין מנעליהם בחולו של מועד. במאי קא מיפלגי? מר סבר למדין תחילת מלאכה מסוף מלאכה, ומר סבר אין למדין תחילת מלא' מסוף מלאכה.

האם ניתן לקבוע יחסי מקורי/משני בין מקבילות אלו? ומה היחס בינן לבין המשנה? הרי המשנה נוקטת לשון קצר: "וחכמי או': שלוש אומניות עושין מלאכה בערבי פסחים – החייטים והספרים והכובסים." ר' יוסי ברבי יהודה או': אף הרצענים⁵. האם זו צורתה של ההלכה הקדומה ולאחר מכן הוספו הנימוקים או שמא צורתה של ההלכה המקורית דומה למה שנשנה בתוספתא והמשנה קיצרה?

בספרו תוספתא עתיקתא התייחס מורי ש"י פרידמן לשאלת היחס בין המשנה לתוספתא ושיער שצורת ההלכה הקדומה משתקפת בתוספתא. לדעתו, המשנה, הנוקטת בשמות המקצועות בלבד, היא קיצור ההלכה הקדומה:

ההכרעה בשאלות יחס מקורי/משני תלויה בשאלה, מה קדום יותר בכגון זה, עצם לשון ההלכות בקוצר, או גמרא וסברא בהדי הדדי. ברי שהלכות אלה אינן דינא בלא טעמא, ומתחילתן מתוך עצם הסברות הללו נתחדשו ונאמרו הלכות אלה. ובוה בסיס סביר לשער, שאין התוספתא מורכבת כאן מפסקאות ופירושן, אלא הלכות שלמות כפי שנאמרו מתחילה. ובאמת, קיצורו של לשון המשנה, הכולל פירוט המקצועות ותו לא, מורגש בו חסרון סמא דמילתא של תורת חז"ל, עצם הסברות של כל אחת מן האומניות מנין ועל מה ראו לנכון לומר כן (עמ' 367).

ראיותיו העיקריות של מורי הן המונחים הייחודיים המופיעים רק ברשימה בתוספתא, כגון בבבא של הספרים: "ומי שעלתה לו מכה בראשו", ובבבא של הכובסין: "הבאין מחוף הים". לדעת מורי, מונחים אלו משקפים את ניסוחה המקורי של ההלכה: "והוא סגנון ארוך וכפול, שנתקצר אחר כך במשנת מועד קטן"⁶. הווי אומר: משנת מועד קטן נסמכה על מקור הדומה לזה שעליו נסמכה תוספתא פסחים.

אולם הגר"ש ליברמן סובר בתוספתא כפשוטה ההפך, היינו שההלכה הקדומה משתקפת דווקא במשנה ולשון ההלכה בתוספתא פסחים משני ומשלים את החסר. ליברמן כותב כך:

שכן הדיוט תופר כדרכו וכו' ... והוא ע"פ [= על פי] משנת מו"ק פ"א מ"ח, כפירש"י ... הספרין שכן נזיר ומצורע ומי שעלתה לו מכה בראשו מספרין במועד בירושלמי הנ"ל: הספרין, שכן נזירין ומצורעין מגלחין במועד. והוא ע"פ משנת מו"ק פ"ג סמ"א. ובבלי הנ"ל כולל ספרין וכובסין יחד ... והוא ע"פ הרישא של משנת מו"ק פ"ג מ"א ומ"ב ... הכובסין שכן הבאין מחוף הים וממדינת הים מכבסין בירושלמי הנ"ל: הכובסין. שכן דרך העולין מטומאה לטהרה להיות מכבסין במועד. והוא ע"פ לשון המשנה במו"ק פ"ג סמ"ב ... והלשון בתוספתא כאן הוא ע"פ התוספתא במו"ק פ"ב, שו' 7, עיין מש"ש⁷.

5 על פי כ"י קויפמן.

6 שם. וראו להלן.

7 תוספתא כפשוטה, חלק ד, עמ' 537-538.

הגר"ש ליברמן סבור שהברייתות משלימות את החסר במשנה על פי הלכות מקבילות, ובעיקר על פי משנת מועד קטן, שהרי שם שנינו:

מועד קטן א ח:

הדיוט תופר כדרכו והאומן מכלב...

מועד קטן ג א:

ואילו מגלחין במועד: הבא ממדינת הים ומבית השיביה והיוצא מבית האסורים והמנודה שהיתירו לו חכמי' וכן מי שנשאל לחכם והותר, הנזיר והמצורע, [העולה] טומאתו לטהרתו.

מועד קטן ג ב:

ואילו מכבסין במועד: הבא ממדינת הים ומבית השיביה והיוצא מבית האסורין והמנודה שהתירו לו חכמי' וכן מי שנשאל לחכם והותר, מטפחות הידים, מטפחות הספרים ומטפות הספג.⁸

וכל העולים מטומאה לטהרה הרי אלו מותרין ושאר כל אדם אסורין.

ליברמן מסביר שהנימוק "הדיוט תופר כדרכו" הוא על פי משנת מועד קטן א ח, כפי שפירש רש"י ד"ה החייטין. בהמשך הוא מסביר שרשימת הברייתא בירושלמי: "שכן נזירין ומצוערין מגלחין במועד", היא על פי משנת מועד קטן, פרק ג סוף משנה א, בניגוד לברייתא בבבלי, המשלימה את החסר על פי הרישא של משניות א, ב. הלשון בברייתא בירושלמי: "שכן דרך העולים מטומאה לטהרה", הוא לדעת ליברמן על פי משנה מועד קטן פרק ג סוף משנה ב: "וכל העולה מטומאה לטהרה" וכו'. את הפריט ברשימה אשר לו אין מקבילות במשניות: "הבאין מחוף הים", הוא מפרש כך: "והלשון בתוספתא כאן הוא ע"פ התוספתא במו"ק פ"ב, שו" 7". נראה שכוונתו היא לפרש שעורך הברייתא בתוספתא שאב ממקור נוסף שלא היה לפני עורכי הברייתא בבבלי ובירושלמי. כוונתו היא לתוספתא מועד קטן ב ב (מהד' ליברמן, עמ' 369): "וכן היה ר' יהודה או': הבאין מחוף הים וממדינת הים אסורין לספר ולכבס, וחכמים מתירין".⁹

קשה מאוד להכריע בין המודלים השונים להתגבשות המשנה. פרידמן סבור שלשון המשנה הוא המאוחר והמעובד, ואילו מדברי ליברמן עולה שהמשנה משקפת את צורתה הקדומה של ההלכה. יש יתרון מסוים בהסברו של ליברמן, שהרי לפיו ניתן להבין מדוע מופיע במקבילות השונות מגוון בפריטי הרשימה. מגוון זה נגרם מכך שכל ברייתא משלימה כדרכה. הברייתא בבבלי משלימה בפשטות על פי שתי המשניות הראשונות המופיעות בפרק ג מועד קטן וכורכת ספרים וכובסים יחדיו. נראה שהסיבה לכך היא שבשתי ההלכות, הרשימה נפתחת באותם שלושה דברים: "הבא ממדינת הים ומבית השיביה והיוצא מבית האסורין". נראה שעורך הברייתא בבבלי ביקש לקצר והסתפק בשתי דוגמאות בלבד, ועקב כך השמיט את הדוגמא האמצעית. עורך הברייתא בירושלמי נקט בפעולה דומה כאשר שאב מחלקה השני של הרשימה המופיעה במשנה א את הנזיר ואת המצורע והשמיט את: "והעולה מטומאתו לטהרתו", שהרי שמר הסבר זה לבבת כובסין. עורך הברייתא בתוספתא שכלל את רשימתו על פי מקור נוסף: הלכה הדומה לזו המופיעה בתוספתא מועד קטן ב ב.

אולם ניתן להסביר את השוני בין המקבילות גם על פי שיטת פרידמן. השינויים בברייתא הם דווקא בבבות ספרין וכובסין. בבבות הראשונה והאחרונה מופיעים שינויים קלים בלבד.¹⁰

8 כל המשניות על פי כ"י קויפמן. ובדפוס כאן נוסף: הזבין והזבות והנדות והיולדות וכל העולין" וכו'. הוספה זו מופיעה גם בפירושו המשניות לרמב"ם, מהד' קאפח, עמ' שסז.

9 ובפירושו לתוספתא מועד קטן הוא מפרט יותר בכל הנוגע להתפתחות המשנה במועד קטן: "ובמשנתנו רפ"ג: אילו מגלחין במועד הבא ממדינת הים וכו', ואילו מכבסין במועד הבא ממדינת הים וכו'. וכ"ה בהבאות שבירושלמי ובבבלי, ולא מצאנו שום נוסחא 'מחוף הים וממדינת הים'. אבל מתוך התוספתא בפסחים פ"ג הנ"ל והברייתא כאן משמע שכן שנה התנא של התוספתא גם במשנתו, וכאן בוודאי הכוונה לערי חוף הים, וקל וחומר למדינת הים. ואף מי שבא מחוף הים קלא אית ליה (עיין בבלי י"ד א'), ומגלח במועד". הווי אומר שהרשימה במשנת מועד קטן, שעמדה לפני התנא של תוספתא מועד קטן, גרסה: "ואילו מגלחין במועד: הבא מחוף הים וממדינת הים" וכו', וכן בבבא של הכובסין: "ואילו מכבסין במועד: הבא מחוף הים וממדינת הים" וכו'. והשוו מה שכתב מורי בעניין זה, תוספתא עתיקתא, ד"ה מקוריותם, עמ' 367.

10 לדוגמה, בבבלי שנו: "שכן עולי רגלים מתקנין מנעליהם בחולו של מועד", בלא "וסנדליהן" (למעט כתבי היד התימניים). ראו במהדורה, עמ' 334, ומה שכתבתי שם בהערה 10. וראו מה שכתב הגר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה, חלק ו, עמ' 135: "זהרי ידוע שהנעל המסורתית של הפרסיים הוא מנעל. ובציורים של בית הכנסת בדורא אוירופוס מצויים הפרסיים ברובם במנעלים" וכו'. והוא מרמז בפירושו בפסחים, חלק ד, עמ' 538 שזו הסיבה לכך שהשמיט את המילה 'סנדליהן' מהברייתא בבבלי.

ההלכה המקורית היתה דומה ללשון התוספתא, ושני עורכי הברייתא, בבבלי ובירושלמי, תיקנו את הרשימה על פי המשנה במועד קטן שהיתה מונחת לפניהם. עורך הברייתא בבבלי כרך את שתי הבבות יחדיו בפשטות, ועורך הברייתא בירושלמי שמר על הצורה המקורית של ההפרדה אך השמיט את המילים 'ומי שעלתה לו מכה בראשו' והסביר את הכובסים על פי הסיפא של משנת מועד קטן ג ב.

השוואה בין דברי עורכי התלמודים

עורכי שני התלמודים מנסים להסביר את המחלוקת בין ר' יוסי בר' יהודה לחכמים בנוגע לרצענים. ונדמה שלבבלי ולירושלמי תפיסות שונות בנוגע למחלוקת זו. עורך הירושלמי מפרש את המחלוקת על פי המציאות המשוערת: "ורבנן אמרין: עשירים היו ובבהמה היו עולין" – לא היה צורך בתיקון מנעלים וסנדלים, שהרי עולי הרגל עשירים היו.¹¹ על פי הסבר זה ניתן לפרש את דברי ר' יוסי בר' יהודה כמוזרים על כך שאלו שכן הגיעו ברגל, מותר היה לתקן את מנעליהם ואת סנדליהם במועד.

הנחת הירושלמי היא שהמחלוקת מתמקדת בתיקון ובחולו של מועד. לדעת ר' יוסי בר' יהודה עולי רגל יכולים לתקן מנעלים וסנדלים בחול המועד, ומכאן שגם ב-י"ד בניסן מותר לעשות זאת. החכמים אינם מקבלים את דעת ר' יוסי בר' יהודה וסוברים שאסור לתקן מנעלים וסנדלים בחול המועד ומכאן שאסור לעשות זאת גם ב-י"ד. רבי פסק כחכמים במועד קטן ולכן לא הכניס את הרצענים לרשימת היתרי המלאכה בחול המועד.

לדעת עורך הבבלי, המחלוקת בין ר' יוסי בר' יהודה לחכמים מתמקדת בעשיית מנעלים חדשים וב-י"ד, אבל בחול המועד כולי עלמא מתירים לתקן מנעלים: "מר סבר [ר' יוסי בר' יהודה]¹² למדין תחילת מלאכה מסוף מלאכה ומר סבר [רבנן] אין למדין תחילת מלאכה מסוף מלאכה". על פי הסבר זה, ר' יוסי בר' יהודה סבור שהיות ומותר לתקן במועד, הרי שב-י"ד, שהוא קל יותר, ניתן גם לעשות מנעלים חדשים. זאת מתוך המגמה הקבועה לראות ב-י"ד יום שאיסור המלאכה קל בו מבמועד.¹³ העורך פירש שהחכמים אינם לומדים תחילת מלאכה מסוף מלאכה ולכן לדעתם ניתן לתקן מנעלים בחול המועד וב-י"ד, אך לא לעשות חדשים ב-י"ד.

נראה שאין לפקפק בכך שהמחלוקת בין ר' יוסי בר' יהודה לחכמים היא בעניין תיקון ובחולו של מועד, ומכך נובעת השלכה ל-י"ד. זאת ניתן ללמוד מעצם לשונו של ר' יוסי בר' יהודה: "אף הרצענין – שכן עולי רגלים מתקנין מנעליהן וסנדליהן במועד"; הרי שהוא מתייחס לתיקון ולא לעשיית מנעלים חדשים. זה היה ברור גם לעורך הבבלי, אך כדרכו, הוא מעוניין בצמצום המחלוקת. על פי מסקנתנו, בעניין זה הכל מסכימים לכך שמתקנים מנעלים במועד, והמחלוקת היא רק בעשיית מנעלים חדשים ב-י"ד. אולם על פי הפשט, המחלוקת היא בעניין תיקון מנעלים במועד, וזו הסיבה לכך שאין זכר להיתר זה של תיקון מנעלים במשנת מועד קטן – רבי פסק כחכמים.

11 ראו ש' ספראי, "עבודת האלהים בבית המקדש השני", בימי הבית ובימי המשנה, עמ' 24.

12 ראו הגירסא בכתבי היד התימניים, מהדורה, עמ' 334-335.

13 ראו דברי רש"י ד"ה שכן הבא ממדינת הים: "וכיון דאשכחן בהן היתר קצת בחולו של מועד, הלכך בארבעה עשר, דקיל, שרי לכולי עלמא". אמנם על פי דברי רב אשי במועד קטן יג ע"א הבסיס להבדל הוא טיבם של כל אחד מן הימים: "מועד, משום טירחא הוא, ובמקום פסידא שרו רבנן; ארבעה עשר, משום צורך יום טוב הוא – מידי דצורך יום טוב שרו רבנן, מידי דלא צורך יום טוב לא שרו רבנן".